

ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ КУЛЬТУРИ ОСОБИСТОСТІ У ШКІЛЬНІ РОКИ

Дембицька Н.М. Особливості становлення економічної культури особистості у шкільні роки. У статті показано, що норми і правила шкільного життя становлять об'єктивний контекст економічної соціалізації школяра. Об'рунтовані вікові закономірності становлення основ економічної культури школяра.

Ключові слова: економічна соціалізація школяра, соціальні норми, економічна культура особистості, соціально-психологічний простір.

Дембицька Н.Н. Особенности становления экономической культуры личности в школьные годы. В статье показано, что нормы и правила школьной жизни составляют объективный контекст экономической социализации школьника. Обоснованы возрастные закономерности становления основ экономической культуры школьника.

Ключевые слова: экономическая социализация школьника, социальные нормы, экономическая культура личности, социально-психологическое пространство.

Постановка проблеми. В умовах поглиблення фінансово-економічної кризи великий науковий і практичний інтерес становить вивчення нових тенденцій у розвитку економічної культури українців. У цьому контексті гостро стоїть питання особливостей становлення економічної культури особистості ще за відсутності досвіду регулярних економічних відносин, зокрема, на етапі шкільного навчання.

Отже, **метою** даної статті є теоретичне об'рунтування вікових закономірностей становлення економічної культури школярів.

Виклад основного матеріалу. Проблемі психологічних засад становлення різних аспектів економічної культури особистості присвячено невелика кількість праць [4; 7; 14]. Досить проблематичним є вивчення особливостей цього процесу в умовах шкільної освіти, оскільки науковий доробок вітчизняних і зарубіжних дослідників стосувався питань соціалізації як процесу становлення економічної культури особистості підлітка [1; 4], старшокласника [9], студента [6; 7; 13; 19]. З огляду на актуальність питання і зростання ролі школи як самостійного суб'єкта в тому числі економічної діяльності на ринку освітніх послуг, сподіваємось на поживалення дослідницького інтересу до психологічних закономірностей становлення основ економічної культури школяра. Щоправда, слід констатувати існування праць психологів, в яких

висвітлено результати вивчення окремих складових економічної свідомості учнів [2; 4; 5; 8-11; 13-14; 16; 23], сфокусовані переважно на її монетарному аспекті (на ставленні до кишенькових грошей та їх соціалізуючій ролі). Але монетарна соціалізація – це тільки одна з складових процесу становлення економічної культури дитини. Оскільки так чи інакше останній протікає у більш широкому контексті – у відносинах власності, то важливим для розуміння багатьох його закономірностей є вивчення особливостей становлення окремих складових економічної культури особистості у просторі відносин особистої власності, розглянутих від молодшого до старшого шкільного віку.

У сучасних соціально-економічних умовах особлива роль відводиться шкільній освіті, покликаний сформувавши в учнів основи економічної культури: систему економічних знань, навичок ефективної економічної поведінки в умовах ринку, позитивне ставлення до себе та інших як до повноправних суб'єктів ринкових відносин. Усе це, сформоване системно в ході навчання у школі, може стати вагомим психологічним ресурсом для гармонійної адаптації учнівської молоді до реальних умов вітчизняної економіки не колись, в дорослому житті, а вже сьогодні у їх повсякденній практиці споживання, обміну, підприємництва тощо; сприятиме створенню передумов для професійного самовизначення, професіоналізації та ефективної практичної діяльності, – загалом має стати могутнім базисом для формування економічно зрілої особистості.

Шкільна система виховання і навчання є однією з провідних інституціалізованих форм впливу, в тому числі, на економічне дорослішання особистості учня. По-суті, зі вступом до школи дитині відкриваються більш широкі можливості для набуття суспільно необхідних якостей. Дитина включається у більш складну (порівняно з сім'єю та дошкільною системою виховання) систему дисциплінації, за допомогою якої здійснюється контроль шкільної спільноти за її дорослішанням, за становленням її як суб'єкта цивілізованих економічних відносин. Загальноосвітня школа стає для дитини наступним важливим регулятивно-символічним простором економічної культури [12]. Це не тільки місце, де навчають певним соціально потрібним чи соціально престижним навичкам суб'єкта господарювання, тобто дають стандартний для епохи набір необхідних економічних знань. Вона ще є простором, де акцент робиться не на сферу приватну (як це мало місце в сім'ї), а на сферу громадську, більш формалізовану і набагато чіткіше структуровану. Отже, основний смисл простору шкільної освіти як культурного утворення – у його публічності. Школа, ті норми і правила, на яких вона наполягає, – це завжди корелят публічних соціокультурних пріоритетів [12, 190-191].

На основі філософського підходу в трактуванні культури, структурно-функціональної концепції економічної соціалізації особистості, інтеріндивідуального та системного підходів до становлення економічної культури особистості, а також концепції психологічного ставлення нами розроблена концептуальна модель становлення економічної культури школярів у системі особистої власності, на яку ми спиратимемось у подальших міркуваннях. Згідно з останньою, економічна культура як результат економічної соціалізації особистості [7] виражається у тих психолого-економічних якостях, що формуються в процесі інтеріоризації особистістю економічних цінностей суспільства та імпліцитно несуть в собі нормативний образ "людини економічної". В економічній культурі закарбовані найбільш ефективні, отже, найадаптивніші взірці поведінки у відносинах між людьми, пов'язаних з розподілом обмежених матеріальних та духовних ресурсів. Принагідно наголосимо на тому, що важливим для формування основ економічної культури особистості є саме етичний план відносин обміну, розподілу, привласнення-відчуження обмежених благ. Підтвердженням цьому є слова С. Рубінштейна про те, що найважливішими для людини серед зв'язків та взаємодій з багатоманітними об'єктами світу є відносини споглядання та перетворення. Але якщо світ представлений таким типом об'єктів, як Інший (інша людина) або інші (група людей), то в дію вступає етичний тип відносин. Людина навчається вступати у відносини з Іншими людьми, і це становить "духовну силу людини, яка є необхідною передумовою, основою, внутрішньою умовою етичного ставлення Людини до Людини" [19]. Вже саме те, що будь-який аспект соціальної діяльності людини, в тому числі – економічної, передбачає відносини з іншими людьми, тим більш – в умовах конкуренції за обмежені ресурси, вимагає від нас погляду на економічну культуру особистості у її етичному аспекті як невід'ємному. У цьому контексті образ "людини економічної", культивований і прийнятий суспільством в цілому, розглядається нами як такий, що співвіднесений з нормами суспільної моралі. Відносини особистості з іншими суб'єктами економіки є, перш за все, рольовими, то, як ми передбачаємо, інтеріоризація вимог, які пред'являє суспільство у економічній ролі покупця, споживача, працівника, інвестора тощо є вагомим чинником становлення системи психолого-економічних якостей суб'єкта економіки як такої, що співвіднесена з моральними нормами, що регулюють економічні відносини в суспільстві.

Нормативна модель економічного типу людини сучасної української економіки є такою, що відповідає підприємницькому типові [6; 9; 14]. Для нього характерні наступні риси підприємливості: ініціативність,

наполегливість, готовність до ризику, цілеспрямованість, управлінські здібності, незалежність, самовпевненість, прагнення до самореалізації, поінформованість, відповідальність. Очікується, що ці особистісні якості поступово формуються в ході соціалізації школярів у різних сферах економічних відносин, і в першу чергу, – відносин особистої власності.

При цьому під особистою власністю розуміємо відносини між людьми з приводу розподілу обмежених життєвих благ, що особисто притаманні, належні виключно одному суб'єктові – їх власникові, – та здатні задовольняти його матеріальні й духовні потреби. Особиста власність об'єднується нами як система відносин привласнення-відчуження суб'єктами певних життєвих благ, в результаті чого останні набувають статусу об'єкта безумовного особистого моноволодіння. Це означає, що привласнене благо особистість на цілковито законних засадах називає "своїм", ним володіє і самостійно приймає рішення про його подальшу "долю": щодо користування та розпорядження ним. Саме у відносинах "моє-чиесь", на нашу думку, формуються основи економічної культури дитини.

Таким чином, ми передбачаємо, що ознаки підприємливості (як втілення нормативного образу людини економічної в ринковій економіці) проявляються у ході реалізації економічних ролей та апробації школярами різних способів оперування особистим майном, продуктами своєї творчої діяльності, власними витівками та при реалізації авторства власних ідей. Інтраособистісним ефектом такої соціалізації є освоєння нормативних вимог, закладених у нових економічних ролях (покупця, продавця, працівника, виробника, платника податків, інвестора, філантропа тощо) при включенні у міжособистісні взаємини з приводу розподілу особистих матеріальних чи духовних благ. Інтерособистісним ефектом вважаємо побудову й розширення соціально-психологічного простору економічних відносин школяра – системи позитивно чи негативно значимих соціальних об'єктів або явищ (включаючи його самого), які займають конкретні позиції в структурі його зв'язків зі світом економіки, знаходяться в певних взаємозв'язках один з одним і виконують певні функції або ролі у відповідності з суспільними нормами, правилами і стандартами [7]. Цей феномен цікавить нас в тій мірі, в якій він, по-перше, стосується конструювання в свідомості дитини особливого конструкту – "своє-чиесь", "своє-чуже", який, на нашу думку, тісно пов'язаний з формуванням ставлення дитини до особистої власності. По-друге, простір відносин особистої власності – явище інтерсуб'єктивне. При цьому всі елементи цього простору характеризуються власною активністю. Тому зв'язки, існуючі між суб'єктом і елемен-

тами такого простору, а також між окремими його елементами, повинні розглядатися як взаємні, тобто у взаємозв'язках і взаємовідношеннях. Оскільки елементами цього простору завжди є інші суб'єкти володіння, то взаємодія між ними є інтерсуб'єктивною, що підтримується взаємними репрезентаціями учасниками взаємодії одним одним та водночас взаємним означенням дійсності.

Економічна культура школяра як власника вивчається нами у взаємозв'язках її структурних компонентів (когнітивного, афективного й конативного), взятих як об'єктивованій у ставленні до особистої власності (до особистого майна та до себе й інших як суб'єктів привласнення) досвід пізнання, емоційно-ціннісного ставлення та відповідної поведінки у ситуаціях взаємин, опосередкованих особистими благами. Згідно з такою моделлю спробуємо окреслити основні закономірності становлення економічної культури в роки навчання у школі.

Ми передбачаємо, що протягом шкільного навчання відбуваються значущі зміни в оцінці й усвідомленні зв'язків особистості зі світом економіки, в оцінці своїх можливостей як суб'єкта економічних перетворень, на основі чого змінюється і система ставлень до особистих матеріальних і духовних благ, до себе та до інших як суб'єктів привласнення-відчуження. Очевидно, когнітивний компонент економічної культури школяра розвивається в ході всебічного пізнання ним економічних явищ: ускладнення уявлень про особисте та чуже майно, формування уявлень про межі свого-чужого; про себе та інших як учасників відносин праці, купівлі-продажу, виробництва, підприємництва, інвестування, меценатської діяльності, сплати податків, споживання. У цьому плані для молодшого школяра характерне формування елементарних знань про призначення грошей, про витрати, уявлення про знижки, прибутки і борги, розвиток навичок підрахунку грошей.

Для підлітка характерне посилення ідентифікації себе із групами однолітків. І в цьому велику роль відіграють здобуті об'єкти володіння, у яких втілюються сильні сторони підлітка, особистісні можливості, що значно підвищує його статус у відносинах з однолітками. У розпал підліткового віку школяр вже зазвичай усвідомлює цінність і вартісність власного майна, таких особистісних якостей, як ініціативність та підприємливість, усвідомлюється важливість фінансової грамотності, цінність ощадливості і економії [5]. Нормою є основи споживчих (знання про вартість, ціна матеріальних благ, поняття боргу, оптової торгівлі та вроздріб), трудової (оцінка своїх можливостей по зарплатні), фінансових (оцінка фінансових перспектив сім'ї, знання сутності кредитування, пільг і санкцій за несплату кредитних зобов'язань) знань. Під кінець

підліткового віку зазвичай розвинуте розуміння операцій з банківськими рахунками, поняття про страхування), з ведення фінансового щоденника, з щоденних, тижневих, щомісячних витрат.

Старшокласники демонструють розуміння основних фінансових і споживчих феноменів (сутність пенсій, облигацій, премій, відсоткових ставок, форм матеріальної допомоги), феноменів трудових відносин (усвідомлення форм оплати праці, основних статей витрат) уміння оцінювати матеріально власні економічні можливості (домагання щодо зарплатні), цінність раціонального споживання.

Індикаторами афективного компонента становлення економічної культури школярів у системі особистої власності будуть особливості емоційно-ціннісного ставлення до об'єктів володіння, до себе та інших як суб'єктів особистої власності (негативне, позитивне, індиферентне чи амбівалентне ставлення), їх моральнісна оцінка. Так, в молодшому шкільному віці з розвитком уявлень про те, що є "своїм", тісно пов'язане формування цінності самої особистості дитини, його "Я", суб'єктивне почуття життєвого благополуччя, почуття базової довіри до світу, що становитиме в майбутньому психологічну основу життєвого оптимізму дорослого [17]. Досвід бути повноправним володарем чогось "свого" (території, соціальних контактів, часу, смаків, особистих речей) набувається у повсякденній діалогічній практиці визнання значущими Іншими за дитиною її права на все це. Найявність усіх цих атрибутів приватності дитини ще в дошкільному віці є необхідною і достатньою ознакою її існування [17]. А визнання за нею прав і приватних свобод шкільною спільнотою, життя якої досить регламентоване, а контакти достатньо опосередковані, здійснює свій внесок у становлення школяра не просто як існуючої істоти, але як суб'єкта публічних відносин. Патріотичне виховання, звернення до народних традицій та обрядів, вивчення, популяризація шкільних норм поведінки, інтегровані у єдиний уклад життєдіяльності школи, – синтезована структура локального освітнього простору школи присутня в якості почуття "малої батьківщини", "другої домівки" учня. Саме такі переживання означають для молодшого школяра причетність до "свого", ідентифікація з яким забезпечує сприйняття "свого" як продовження себе, як можливості вийти за межі своєї безпосередньої тілесності й розширити межі власного "Я".

З переходом до підліткового віку ставлення до особистих колекцій-скарбів дещо змінюється [17], оскільки вони набувають особливої цінності як такі, що починають символізувати соціальний статус дитини. За цих умов щось випадково знайдене чи подароване тепер не таке важливе (отже, вже не є підтвердженням факту просто існуван-

ня), ніж те, що є в матеріальному плані є більш цінним, оскільки на його здобуття пішли особливі сили і здібності власника, підтвердивши його нові можливості. На цьому етапі слід констатувати становлення таких економічних цінностей, як цінність матеріальних речей, що підтверджують потенційні можливості їх власників, їх соціально-психологічний потенціал як членів підліткової спільноти. Особливо гостро в цей період постають питання цивілізованих, суспільно прийнятних способів здобуття матеріальних ресурсів для того, щоб отримати бажане благо. Під кінець підліткового віку особистість особливої цінності набуває почуття фінансової незалежності і самостійності [5]. Старшокласники усвідомлюють цінність власних можливостей і талантів як економічних ресурсів.

Індикаторами конативного компонента досліджуваного явища обрано відмінності у традиційних та нових способах оперування особистими та чужими речами, ідеями, продуктами творчої діяльності школярів. У молодшого школяра відбувається накопичення досвіду оперування кишеньковими грошми [23]. Спочатку не заробляючи їх, а отримуючи "в дар" від щедрот наших, дитина сприймає їх як благодать життя і бажання жити далі. І пізніше, якщо такий дар супроводжується поясненнями, для чого видаються гроші, як їх використовують дорослі, у дитини закладаються ціннісні основи відповідальності і самоконтролю, а також щедрості. Приблизно той же сенс носить збирання скарбів. "Скарбниця" є буквально вмістилищем особисто цінних речей. Можливості створювати і примножувати такі скарби (через влаштування тайників і секретних схованок) відіграють велику роль у формуванні цінностей ощадливості, немарнотратства. Колекція, яка повністю заміщає скарбницю з початком шкільного періоду дитинства, є соціальною і більш зумовлена зовнішніми чинниками, пов'язаними з життям дитини в групі однолітків: модою, престижем, суперництвом, міновими відносинами і т. д. Тому колекції діти із задоволенням показують один одному, хваляться, пишаються ними. Те, що в "скарбниці" було суто особистою духовною цінністю, в колекції стає цінністю соціальною і навіть має матеріальну ціну. У цьому сенсі колекція є "мирською" "скарбницею", символом публічного життя дитини. В колекціонуванні посилено схильність до накопичування та зовнішньо-демонстративний (говорячи побутовою мовою – показний) початок [17]. Це фаза активного формування самостійного досвіду життя "в світі", в гуці людей, коли дитина вчиться підкорятися правилам групового життя, засвоює загальноприйнятні моделі поведінки відповідно з життєвих вимог соціального середовища. Це період, коли глибинне душевне життя дитини, яке раніше легко знаходила індивідуальне вираження у фантазіях та

іграх, стикається з тиском, впливом і спокусами, існуючими в надрах дитячої спільноти [17]. Нормою стає об'єднання для спільного, а тому більш ефективного вирішення спільних проблем. Освоюється роль споживача, відбувається знайомство на рівні загальної поінформованості з роллю благодійника, підприємця, бізнесмена, банкіра, продавця.

Поза усіма психологічним ускладненнями підліткового віку, але за низького рівня економічної поінформованості про можливості підзаробити чи отримати благо шляхом обміну, саме в підлітковому віці частішають випадки крадіжництва, вимагання грошей у дітей та однокласників, обману і шахрайства. У цей період освоюються правила 1) споживчої поведінки (ведення особистого бюджету свого хобі, підбивання балансу в особистому бюджеті; правила економної, ощадливої поведінки; правила розрахунку щомісячних витрат за одним з регулярних видів економічної діяльності (наприклад, свого хобі, витрат на домашнього улюбленця, підсумовування та здійснення комунальних платежів); 2) фінансової поведінки (правила дотримання боргових зобов'язань). Освоюється роль найманого працівника.

Під кінець підліткового віку освоюються правила споживчої поведінки (ведення особистого бюджету свого хобі, підбивання балансу в особистому бюджеті; правила економної, ощадливої поведінки; правила розрахунку щомісячних витрат за одним з регулярних видів економічної діяльності (наприклад, свого хобі, витрат на домашнього улюбленця, підсумовування та здійснення комунальних платежів); 2) фінансової поведінки (правила планування особистих фінансів, алгоритм відкриття депозитного рахунку, зняття і зарахування грошей, відслідковування руху грошей на банківському рахунку), 3) трудової поведінки (знання трудового законодавства та умов оплати праці за наявності та відсутності трудового досвіду, правила ведення переговорів з роботодавцем та обговорювати зарплатню та знання умов отримання неповнолітнім офіційної оплачуваної роботи). Освоюється роль підприємця.

Старшокласники ж оволодівають уміннями, які стосуються умов збереження кредитоспроможності, умов отримання розстрочки, підбиття балансу в щорічному сімейному бюджеті, заповнення бланку податкової декларації (за наявності досвіду зайнятості), підготовки офіційних фінансових документів (наприклад, заяви на матеріальну допомогу), основ ділового етикету [5].

Висновки. Підсумовуючи, зазначимо, що норми і правила шкільного життя – це завжди корелят публічних соціокультурних пріоритетів, які становлять об'єктивний контекст економічної соціалізації школяра. Становлення основ економічної культури школяра має певні

вікові закономірності. Так, показані основні напрямки значущих змін в оцінці й усвідомленні зв'язків особистості школяра зі світом економіки, в оцінці своїх можливостей як суб'єкта економічних перетворень, на основі чого змінюється і система ставлень до особистих матеріальних і духовних благ, до себе та до інших як суб'єктів привласнення-відчуження.

Список використаних джерел

1. Авер'янова Г. М. Особливості соціалізації молоді в умовах трансформації суспільства / Г. М. Авер'янова, Н. М. Дембицька, В. В. Москаленко. – К. : ППП, 2005. – 307 с.

2. Бояринцева А. В. Психологические проблемы экономической социализации / А. В. Бояринцева // Педагогика. – 1994. – №4. – С. 15-16.

3. Букин А.Г. Социальные и географические аспекты пространства культуры / А.Г. Букин // Симпозиум "Время культурологии", круглый стол (секция) "Социокультурное развитие территорий и местное самоуправление" [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.riku.ru/conf/vrem_cul/BukinTxt.htm

4. Буренина С. Ю. Влияние денег на процессы социализации современных подростков : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. психол. наук : спец. 13.00.01 "Общая педагогика" / С. Ю. Буренина. – СПб., 2000. – 14 с.

5. Годфри Дж. Как научить ребенка обращаться с деньгами / Годфри Дж. ; пер. с англ. – М. : Изд-во "Добрая книга", 2006. – 224 с.

6. Дембицька Н.М. Соціально-психологічні проблеми економічної соціалізації української молоді (початок) / Н.М. Дембицька // Соціально психологія. – 2008. – № 2 (28). – С. 49-59.

7. Економічна соціалізація молоді: соціально-психологічний аспект / [Білоконь І. В., Дембицька Н. М., Зубіашвілі І. К. та ін.] ; заг. ред. В. В. Москаленко. – К. : Український центр політичного менеджменту, 2008. – 336 с.

8. Журавлева Н.А. Динамика ценностных ориентаций учащейся молодежи в изменяющихся социально-экономических условиях / Н.А. Журавлева // Экономическая психология в России и Беларуси : сб. науч. работ / [под ред. А.Л. Журавлева и В.А. Поликарпова]. – Мн. : Экономпресс, 2007. – С. 89-115.

9. Зубіашвілі І. К. Економічна соціалізація як психологічна проблема / І.К. Зубіашвілі // Проблеми загальної та педагогічної психології : зб. наук. праць Інституту психології ім. Г.С.Костюка АПН України / заг.ред.-Максимеко С.Д. – Т. XI, част. 1. – К. : Гнозис, 2009. – С. 153-163.

10. Карнышев А.Д. Психология собственности как область исследований в экономической психологии / А.Д. Карнышев // Проблемы экономической психологии. – Том 1 / [отв. ред. А.Л. Журавлев, А.Б. Купрейченко]. – М. : Изд-во "Институт психологии РАН", 2004. – С. 139-166.

11. Китов А. И. Экономическая психология / А. И. Китов. – М. : Экономика, 1987. – 303 с.

12. Культурология : учебник / Ю.Н. Солонин, М.С. Каган / под ред. Ю.Н. Солониной, М.С. Кагана. – М. : Высшее образование, 2005. – 566 с.

13. Москаленко В.В. Особливості дослідження соціалізації особистості в інтерсуб'єктній парадигмі / В.В.Москаленко // Соціальна психологія. – 2009. – № 5. – С. 5-16.

14. Москаленко В.В. Соціалізація особистості : монографія / В.В. Москаленко. – К. : Фенікс, 2013. – 540 с.

15. Нартова-Бочавер С.К. Человек суверенный: психологическое исследование субъекта в его бытии / С.К. Нартова-Бочавер. – СПб. : Питер, 2008. – 400 с.

16. Пайпс Р. Собственность и свобода / Пайпс Р.Пайпс. – М. : Московская школа политических исследований, 2008. – 411 с.

17. Осорина М.В. Секретный мир детей в пространстве мира взрослых / М.В. Осорина. – СПб. : Питер, 2008. – 304 с.

18. Проблемы экономической психологии. – Том 2 / [отв. ред. А. Л. Журавлев, А. Б. Купрейченко]. – М. : Изд-во "Институт психологии РАН", 2005. – 644 с.

19. Рубинштейн С.Л. Проблемі общей психологи / С.Л. Рубинштейн. – М. : Педагогика, 1973.

20. Терюкова Т.С. Достоинства и недостатки междисциплинарного подхода в экономическом образовании / Т.С. Терюкова. – Экономика в школе. – 2011. – № 1 (55). – С. 9.

21. Тронин С.Н. Краткий конспект лекций по дисциплине "Философия математики" для направления подготовки "Философия" / С.Н. Тронин. – Казань, 2012.

22. Уэбли П. Понимание детьми экономических явлений / П. Уэбли // Проблемы экономической психологии / [отв. ред. А. Л. Журавлев, А. Б. Купрейченко]. – М. : ИП РАН, 2005. – Т. 2. – С. 146-177.

23. Фенько А.Б. Дети и деньги: особенности экономической социализации / А.Б.Фенько // Вопросы психологии. – 2000. – № 2. – С. 94-101.

Spisok vikoristanix dzherel

1. Aver'janova G. M. Osoblivosti socializacii molodi v umovah transformacii suspil'stva / G. M. Aver'janova, N. M. Dembic'ka, V. V. Moskalenko. – K. : PPP, 2005. – 307 s.

2. Bojarinceva A. V. Psihologicheskie problemy jekonomicheskoy socializacii / A. V. Bojarinceva // Pedagogika. – 1994. – №4. – S. 15-16.

3. Bukin A.G. Social'nye i geograficheskie aspekty prostranstva kul'tury / A.G. Bukin // Simpozium "Vremja kul'turologii", kruglyj stol (sekcija) "Sociokul'turnoe razvitie territorij i mestnoe samoupravlenie" [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu: http://www.riku.ru/confs/vrem_cul/BukinTxt.htm

4. Burenina S. Ju. Vlijanie deneg na processy socializacii sovremennyh podrostkov : avtoref. dis. na soiskanie uch. stepeni kand. psihol. nauk : spec. 13.00.01 "Obshhaja pedagogika" / S. Ju. Burenina. – SPb., 2000. – 14 s.

5. Godfri Dzh. Kak nauchit' rebenka obrashhat'sja s den'gami / Dzholajn Godfri ; per.s angl. – M. : Izd-vo "Dobraja kniga", 2006. – 224 s.

6. Dembic'ka N.M. Social'no-psihologichni problemi ekonomichnoj socializacii ukraïns'koï molodi (pochatok) / N.M. Dembic'ka // Social'na psihologija. – 2008. – № 2 (28). – S. 49-59.

7. Ekonomichna socializacija molodi: social'no-psihologichnij aspekt / [Bilokon' I. V., Dembic'ka N. M., Zubiashvili I. K. ta in.]; zag. red. V. V. Moskalenko. – K. : Ukraïns'kij centr politichnogo menedzhmentu, 2008. – 336 s.

8. Zhuravleva N.A. Dinamika cennostnyh orientacij uchashhejsja molodezhi v izmenjajushhihsja social'no-jekonomicheskikh uslovijah / N.A. Zhuravleva // Jekonomicheskaja psihologija v Rossii i Belarusi : sb. nauch. rabot / [pod red. A.L. Zhuravleva i V.A. Polikarpova]. – Mn. : Jekonompress, 2007. – S. 89-115.

9. Zubiashvili I. K. Ekonomichna socializacija jak psihologichna problema / I.K. Zubiashvili // Problemi zagal'noj ta pedagogichnoj psihologii : zb. nauk. prac' Institutu psihologii im. G.S.Kostjuka APN Ukraïni / zag.red.Maksimeko S.D. – T. HI, chast. 1. – K. : Gnozis, 2009. – S. 153-163.

10. Karnyshev A.D. Psihologija sobstvennosti kak oblast' issledovanij v jekonomicheskoy psihologii / A.D. Karnyshev // Problemy jekonomicheskoy psihologii. – Tom 1 / [otv. red. A.L. Zhuravlev, A.B. Kuprejchenko]. – M. : Izd-vo "Institut psihologii RAN", 2004. – S. 139-166.

11. Kitov A. I. Jekonomicheskaja psihologija / A. I. Kitov. – M. : Jekonomika, 1987. – 303 s.

12. Kul'turologija : uchebnik / Ju.N. Solonin, M.S. Kagan / pod red. Ju.N. Solonina, M.S. Kagana. – M. : Vysshee obrazovanie, 2005. – 566 s.

13. Moskalenko V.V. Osoblivosti doslidzhennja socializacii osobistosti v intersub?ektnij paradigmi / V.V.Moskalenko // Social'na psihologija. – 2009. – № 5. – S. 5-16.

14. Moskalenko V.V. Socializacija osobistosti : monografija / V.V. Moskalenko. – K. : Feniks, 2013. – 540 s.

15. Nartova-Bochaver S.K. Chelovek suverennyj: psihologicheskoe issledovanie sub#ekta v ego bytii / S.K. Nartova-Bochaver. – SPb. : Piter, 2008. – 400 s.

16. Pajps Pajps R. Sobstvennost' i svoboda / Pajps R.Pajps. – M. : Moskovskaja shkola politicheskikh issledovanij, 2008. – 411 s.

17. Osorina M.V. Sekretnyj mir detej v prostranstve mira vzroslyh / M.V. Osorina. – SPb. : Piter, 2008. – 304 s.

18. Problemy jekonomicheskoy psihologii. – Tom 2 / [otv. red. A. L. Zhuravlev, A. B. Kuprejchenko]. – M. : Izd-vo "Institut psihologii RAN", 2005. – 644 s.

19. Rubinshtejn S.L. Problemi obshhej psihologii / S.L. Rubinshtejn. – M. : Pedagogika, 1973.

20. Terjukova T.S. Dostoinstva i nedostatki mezhdisciplinarnogo podhoda v jekonomicheskom obrazovanii / T.S. Terjukova. – Jekonomika v shkole. – 2011. – № 1 (55). – S. 9.

21. Tronin S.N. Kratkij konspekt lekcij po discipline "Filosofija matematiki" dlja napravlenija podgotovki "Filosofija" / S.N. Tronin. – Kazan', 2012.

22. Ujebli P. Ponimanie det'mi jekonomicheskikh javlenij / P. Ujebli // Problemy jekonomicheskoy psihologii / [otv. red. A. L. Zhuravlev, A. B. Kuprejchenko]. – M. : IP RAN, 2005. – T. 2. – S. 146-177.

23. Fen'ko A.B. Deti i den'gi: osobennosti jekonomicheskoy socializacii / A.B.Fen'ko // Voprosy psihologii. – 2000. – № 2. – S. 94-101.

Dembicki N.M. Features of development of economic, cultural identity in the school years. The article shows the highly actual problem of age regularities of the establishing of the personality's economical culture during the school years. School is an official child care environment that purposefully teaches child to follow the cultural norms.

Economic values, norms, rules, roles are proved as elements of economic culture that practiced in the space of school education. The norms and rules of school life – it's always correlate public cultural priorities – are objective context of economic socialization of pupil are shown.

The school community provides social control over the behavior of pupils. The school community creates its own rules of interpersonal interaction – the explicated in verbal form and accepted by a community model of an economic entity's actions. They can be fixed in the sights of good conduct of a pupil, in the rules of behavior in class, etc.

Economic role as a form of social norm is a set of functions which must be performed according to the unwritten customs and traditions or to the written instructions in social interaction. It is theoretically proved that the becoming of the student's economic culture has some age regularities.

The basic directions of significant changes in the assessment and understanding of the pupil's connections with the world of an economy are shown, in the system of attitudes to personal material and spiritual wealth, to themselves and to others as subjects of property.

The space of child interactions, which relative to the appropriation of economic wealth (consumption, exchange, labor, philanthropy, investing, even manufacturing), expands with an age, with the growth of economic activity of the child.

Key words: *economic socialization of pupil, social norms, economic culture of the personality, social-psychological space.*

Отримано: 2.07.2014 р.

УДК 159.928.791.83 (043.5)

Дементьева К.Г.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ АРТИСТОВ ЦИРКА (НА ПРИМЕРЕ ЦИРКОВЫХ АКРОБАТОВ)

Дементьева К.Г. Психологические особенности художественной деятельности артистов цирка (на примере цирковых акробатов). В статье рассматриваются психологические особенности структурно-процессуальных характеристик художественной деятельности артистов цирка акробатического жанра, где субъекты деятельности – артисты цирка, детерминированные индивидуальными качествами и индивидуально личностными особенностями, выступающими главными признаками в условиях развития и совершенствования художественной деятельности цирка.

Ключевые слова: *художественная деятельность, артисты цирка, структурно-процессуальные характеристики, акробат.*

Дементьева К.Г. Психологічні особливості художньої діяльності артистів цирку (на прикладі циркових акробатів). У статті розглядаються психологічні особливості структурно-процесуальних характеристик художньої діяльності артистів цирку акробатичного жанру, де суб'єкти діяльності – артисти цирку, детерміновані індивідуальними якостями та індивідуально-особистісними особливостями, що виступають головними ознаками в умовах розвитку і вдосконалення художньої діяльності цирку.

Ключові слова: *художня діяльність, артисти цирку, структурно-процесуальні характеристики, акробат.*

Постановка проблемы связана с ростом интереса к телесному и духовному совершенству человека, с существующим противоречием между наличием в психологии общей теории деятельности и относительным дефицитом концептуальных моделей, анализа конкретных ее видов, с пониманием психологических особенностей субъектов этой деятельности.

Основная цель статьи: эмпирически обосновать психологические особенности художественной деятельности цирковых акробатов.